

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію Литвина Віталія Сергійовича «Інституційно-процесуальні та політично-поведінкові атрибути і різновиди напівпрезидентської системи правління: порівняльний аналіз на прикладі країн Європи», подану на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси

У сучасній політичній науці незалежно від типів політичного режиму традиційно виділяють три види систем державного правління – президентську, парламентську та напівпрезидентську, – і вони значною мірою представлені на прикладі різних країн та частин світу. Однак, для Європи, в тому числі й України, чи не найбільш притаманною, хоча й дуже різною, є або раніше була напівпрезидентська система правління, яка, як засвідчує політична теорія та практика, може дуже варіативно позиціонуватись й окреслюватись як формально, так і фактично. Навіть попри те, що ця система правління окреслюється певним набором сталих дефінітивних параметрів. Відтак актуальність дисертаційної роботи В. С. Литвина «Інституційно-процесуальні та політично-поведінкові атрибути і різновиди напівпрезидентської системи правління: порівняльний аналіз на прикладі країн Європи» зумовлена найперше виразною потребою постановки питання про атрибутизацію і різнофакторну типологізацію європейського, у тім числі й українського, напівпрезиденталізму у розрізі його динамічних інституційно-процесуальних і політично-поведінкових патернів та параметрів, а не статичної та стандартизованої моделі. Це, як виявлено у дисертації, зумовлено тим, що напівпрезидентська система правління, будучи домінуючою моделлю міжінституційних відносин у країнах Європи (особливо в Центрально-Східній, Південно-Східній і Східній Європі, менше – у Західній Європі), зазнала і досі зазнає теоретико-методологічних, концептуальних та практично-емпіричних модифікацій. А тому вона варіативно операціоналізується на практиці, засвідчуючи, що формальна сторона конституції та системи правління не завжди

відповідає фактичній/матеріальній стороні конституції і системи правління.

Отже, дисертаційна робота В. С. Литвина набуває особливої ваги у зрізі, по-перше, комплексного зіставлення різних опцій напівпрезиденталізму в країнах Європи, а по-друге – у контексті реального і прогностичного наповнення вітчизняної моделі напівпрезиденталізму та притаманних для неї міжінституційних відносин у трикутнику «глава держави–прем'єр-міністр/уряд–парламент» на тлі головно європейської практики вибору та операціоналізації аналізованої системи правління. Саме на це спрямовані мета та завдання дисертації, у яких зацікавлює прагнення автора пояснити й обґрунтувати поставлену проблему у достатньо широкій історичній і географічній перспективі.

Формулювання предмета та об'єкта дослідження, визначення мети та завдань відзначено чіткістю формулювань. Не викликає заперечень наукова новизна роботи. Кожний підрозділ і розділи дисертації супроводжуються аргументованими висновками. Методологічний апарат дослідження є адекватним для досягнення дослідницької мети. Структура дисертації є логічною і спрямованою на вирішення сформульованих дисертантом завдань.

Досить розлогим і систематизованим є огляд історіографії і джерельної бази дослідження (яка головно ґрунтується на західних політологічних доробках), які максимально ретельно та критично опрацьовані дисертантом. Відтак детальний аналіз наявної джерельної бази дозволив автору показати різноманітні теоретико-методологічні парадигми і підходи стосовно дослідження, порівняння та систематизації напівпрезиденталізму у демократичних, автократичних і гібридних політичних режимах країн Європи. Відповідно низка теоретичних й емпіричних положень і наявний понятійно-категоріальний апарат, уведені та опрацьовані автором, складають наукову новизну роботи, що підтверджують також виважені висновки та рекомендації.

До основних здобутків дисертаційної роботи варто віднести такі:

1. Уперше в українській політології здійснено аргументацію доцільності диспозиційного і об'єктивованого синтетичного дефініювання напівпрезиденталізму, який виокремлюють лише на підставі сумування усіх його формальних атрибутів, хоч

й операціоналізують внаслідок формального та фактичного конфронтаційного чи консенсусного поділу влади президента і прем'єр-міністра. А відтак і авторський концепт, згідно з яким дефініція напівпрезиденталізму повинна бути інституційною і конституційно-правовою, а його практично-емпіричне наповнення і типологізація можуть бути інституційними та конституційно-правовими, а також фактично-поведінковими та політико-правовими (с. 30, 99–144, 148–185).

2. Позицію, згідно з якою напівпрезиденталізм послуговується властивими тільки йому ієрархічними та транзакційними відносинами у трикутнику «глава держави–уряд–парламент». Причому із зауваженням, що в ієрархічних відносинах одні інститути субординовані іншим, а в транзакційних – інститути є або можуть бути еквівалентними. З огляду на це, узагальнення, що напівпрезиденталізму властиві: стримана модель поділу влади і відповідна їй система противаг; всенародне обрання президента на фіксований термін; колективна відповідальність прем'єр-міністра й уряду перед легіслатурою; фактичне «убезпечення» президента від впливу інших інститутів влади; дуалізація чи деконцентрація виконавчої влади між президентом (главою держави) і прем'єр-міністром (главою уряду); подвійна природа походження та здійснення виконавчої влади, а не її відповідальності (с. 34, 148–185).

3. Констатацію, що для напівпрезиденталізму в Європі: майже абсолютною є можливість легіслатур схвалювати і відхиляти номіновані президентами кандидатури прем'єр-міністрів/урядових кабінетів; майже абсолютною є можливість президентів розпускати легіслатури в разі неформування урядових кабінетів; цілком абсолютним є право парламентів припиняти повноваження прем'єр-міністрів чи урядових кабінетів. А також аргументацію, що в напівпрезиденталізмі: вотуми інвеститури очікуваним урядам є переважно типовими (не у всіх країнах) рідше у формі «негативних правил формування урядів» й частіше у формі «позитивних правил формування урядів»; вотуми недовіри чинним урядам абсолютно типові та рідше застосовуються як конструктивні й частіше як звичайні (с. 38, 185–256);

4. Систематизацію, згідно з якою відносини між президентом, прем'єр-міністром і парламентом у президент-парламентаризмі є і ієрархічними, і транзакційними, а тому часто нагадують президенталізм та можуть бути конфліктними залежно

від партійної афіліації президента і прем'єр-міністра й композиції легіслатури. І натомість позицію, згідно з якою прем'єр-президенталізм означений ієрархічними відносинами між президентом, прем'єр-міністром і парламентом, а тому відносно конфліктний лише залежно від партійної афіліації президента і прем'єр-міністра й композиції легіслатури (с. 39, 256–277, 281–323);

5. Положення, згідно з якими: напівпрезиденталізм не менше демократичний і ефективний та не менше сприяє людському розвитку, ніж президенталізм, але програє парламентаризму; демократичності й ефективності напівпрезиденталізму сприяє прем'єр-президенталізм і посилення повноважень уряду та легіслатури, а стабільності – президент-парламентаризм та посилення повноважень президента; президент-парламентаризм за показниками демократичності тяжіє до президенталізму, а прем'єр-президенталізм – до парламентаризму; проблеми демократії та стабільності й ефективності політичних режимів у напівпрезиденталізмі можуть генеруватись як системами уніфікованого, так і розділеного правління (с. 40, 281–323, 326–376, 449–478);

6. Прогноз, що вибір ефективного і надійного варіанта реконструювання або реформування системи правління в Україні є двостороннім, оскільки може: стосуватись пролонгації і корекції збалансованого прем'єр-президенталізму; означатись введенням прем'єризovanого/парламентаризovanого прем'єр-президенталізму чи парламентаризму зі слабким або номінальним президентом. А також засвідчення, що цей процес має відбуватись разом із модифікацією виборчої системи для обрання парламенту: з змішаної паралельної/незалежної на пропорційну або на змішану непаралельну/залежну (зокрема пропорційну змішаного членства) чи хоча б у рамках змін в мажоритарній складовій чинної змішаної паралельної/незалежної виборчої системи (с. 33, 478–500).

Сумарно у дисертації виявлено історіографічні, концептуальні, теоретико-методологічні та практично-емпіричні особливості дослідження напівпрезидентської системи правління, розглянуто інституційно-процесуальну і політично-поведінкову зумовленість сутності, атрибутів і типологізації напівпрезиденталізму в країнах Європи, зокрема на тлі таких індикаторів, як: формування, функціонування і відповідальність урядів; розпуск і композиція легіслатур; дуалізм, легітимність, партійна афіліація і відповідальність виконавчої влади; сила президентів. На цій підставі зафіксовано

інституційно-процесуальні і політично-поведінкові наслідки/впливи напівпрезидентської системи правління у демократичних й автократичних країнах Європи та встановлено й систематизовано особливості, ризики і перспективи функціонування й реформування напівпрезидентської системи правління в Україні.

Загалом, віддаючи належне позитивним здобуткам і висновкам дисертаційної роботи, вважаю за необхідне звернути увагу на деякі дискусійні питання:

1. В історіографічній частині дисертаційної роботи варто було би звертатись до більшої кількості наукових праць українських вчених – політологів, правників тощо, як це зроблено у теоретико-методологічній і практично-емпіричній частинах дисертації. Річ у тому, що чимало вітчизняних вчених і спеціально, і побіжно займаються проблематикою форм та систем державного правління, у тім числі напівпрезиденталізму. Щоправда, найбільшого розвитку означена в роботі проблематика звісно набула в західній політичній науці.

2. У другому розділі дисертаційної роботи, де автором запропоновано власну концептуалізацію напівпрезиденталізму, доцільно було би зазначити те, на скільки вона відмінно спрацьовує та операціоналізується на тлі наявних у політичній науці максималістського (чи реляційного) та мінімалістського (чи диспозиційного) підходів до дефініювання напівпрезиденталізму. Безумовно, запропоноване автором синтетичне визначення напівпрезиденталізму відмінне від максималістського дефініювання. Але чи не здається дисертанту, що воно доволі близьке до мінімалістського визначення аналізованої системи правління?

3. Заслуговує уваги уточнення автора із приводу того, яким концептом та визначенням Європи він користувався, формуючи вибірку досліджуваних країн. Чи це географічне, геополітичне, культурологічне, цивілізаційне чи якесь інше бачення Європи? Це, наприклад, значною мірою корелює і з включенням до порівняльного аналізу таких країн, як Азербайджан, Вірменія, Туреччина і меншою мірою Грузія.

4. На мою думку, доволі цікавими й інколи більш порівняльними були би зіставлення атрибутів, параметрів і типів напівпрезиденталізму в країнах Європи у рамках цілком ідентичних часових періодів та хронологічних рамок. Якщо не наскрізно у всій дисертаційній роботі, то хоча б принаймні в окремих її структурних

частинах і моментах. Аналогічна логіка була би цікавою у випадку дослідження європейського напівпрезиденталізму в рамках окремих субрегіонів Європи. З іншої сторони, це у доповнення до запропонованого формату дисертаційної роботи можна було би зробити й паралельно або у формі більшої кількості праць дисертанта.

5. Цікаво було б вислухати позицію автора з приводу того, чому він деякі інституційно-процесуальні і політично-поведінкові атрибути напівпрезиденталізму на прикладі одних країн досліджує повніше й більш описово, ніж у випадку інших країн. Йдеться приміром про феномен когабітації, яка максимально широко розкрита за допомогою прикладу Франції, або ж про еволюцію напівпрезиденталізму, яку максимально повно розкрито і проаналізовано на прикладі України, тощо.

6. У Додатку Г варто було би подати інформацію про різні типи політичних режимів європейських країн з чинною напівпрезидентською системою правління не діапазонним чином – станом на 2015–2017 рр., – а натомість уніфіковано – станом на 2017 р. Чи така подача даних різних проектів, які стосуються окреслення типів політичних режимів, є специфічною і детермінована особливостями самих проектів?

Разом із цим, висловлені зауваження та побажання не мають принципового та концептуального характеру і не применшують значимості роботи дисертанта, а натомість пропонують можливі шляхи подальшого наукового розвитку та більш глибокого осмислення досліджуваної проблематики напівпрезиденталізму в Європі. Основні результати дисертації належним чином апробовано на численних міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях. За темою дисертації опубліковано 57 наукових праць: з них дві – монографії, два – навчальні посібники, 34 – наукові статті/розділи колективних монографій, опубліковані в українських і закордонних періодичних наукових фахових виданнях із політичних наук (в тому числі включених до міжнародних наукометричних баз даних *Scopus*, *Copernicus* та інших), дві – наукові статті в інших виданнях, один – навчальний словник-довідник, 16 – матеріали й тези доповідей на наукових конференціях, семінарах і круглих столах.

Оформлення дисертації й автореферату здійснено з дотриманням відповідних вимог до такого роду робіт. Текст автореферату і друковані праці дисертанта повністю відповідають змісту дисертації.

Загалом зміст дисертації та автореферату дає підстави для висновку про те, що дисертаційна робота В. С. Литвина є завершеним та оригінальним дослідженням, яке засвідчує наявність авторського підходу до розв'язання важливої проблеми політичної науки і практики державного будівництва в Україні. Поставлена у дослідженні мета досягнута, основні завдання успішно вирішені.

Відтак, дисертація Литвина Віталія Сергійовича «Інституційно-процесуальні та політично-поведінкові атрибути і різновиди напівпрезидентської системи правління: порівняльний аналіз на прикладі країн Європи» відповідає вимогам до докторських дисертацій, зокрема п. 9, 10, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника» (згідно із постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567 (зі змінами)), а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси.

Офіційний опонент,

доктор політичних наук, професор,

завідувач кафедри політології та державного управління

Східноєвропейського національного

університету імені Лесі Українки

В. І. Бортніков

